

СОЦІАЛЬНА СТРУКТУРА ТА МАТЕРІАЛЬНІ УМОВИ ЖИТТЯ В ОБ'ЄДНАНІЙ НІМЕЧЧИНІ

Німеччина розглядається автором як постіндустріальне суспільство, аналізуються її основні демографічні тенденції й такі специфічні соціальні прошарки, як: а) приватні підприємці, середній клас і фермер; б) працівники сфери послуг; в) еліта й групи населення на грані бідності. Даючи детальну характеристику фінансового становища різних соціальних верств, автор визначає загальні ознаки всієї Західної Європи й основні її відмінності від пострадянського простору. Особливо відзначається матеріальна стимуляція інтелігенції як вирішального фактора високого рівня соціально-економічного розвитку Німеччини.

Вихідні методологічні положення та демографічні умови

Загальне поняття структури – це інструмент, який здійснює аналіз внутрішніх складових певного феномена. Воно членує цілісну побудову явища на окремі складові та досліджує відносно стійкі зв'язки та стосунки між ними [1: 662]. Як хіміки вивчають структуру молекул, мовознавці – структуру мови, так соціологи досліджують структуру суспільства. При цьому виявляються різні підходи до проблеми, особливо у визначенні пріоритетів. Я поділяю точку зору тих науковців, для яких центральною проблемою є *розвиток структур соціальної нерівності*, особливо між різними прошарками, а також між чоловіками та жінками, і які акцентують увагу на *зміні складових прошарку* [2: 21].

У статті йдеться про одну з великих й розвинутих держав нашого континенту. Німеччина зі своїми 82,3 млн. жителів належить до густо населених країн – хоча регіонально й нерівномірно. На заході проживають 242 чол./км², на сході лише 138 чол./км². Одночасно південь має значно вищу щільність населення, ніж північ. Загалом для Німеччини, як і для більшості розвинутих країн, характерні *наступні демографічні тенденції*:

- зменшення народжуваності: уже більше трьох десятиліть спостерігається незначне зменшення німецького населення;
- збільшення тривалості життя та віку населення;
- викликана економічними та демографічними причинами міграція, що триває понад 40 років, у результаті чого виникає мультиетнічне суспільство.

З іншого боку, *відбувається міграція зі сходу на захід*, яка є чисто національною особливістю, викликаною об'єднанням. Лише в період з 1989 року з "нових земель" на захід переселилися 1,3 млн. громадян. Внаслідок цього в Західній Німеччині сьогодні проживає 67 млн., а на сході лише 15 млн. населення [3: 86].

Постійно зростаюча частка людей похилого віку зумовлює не лише збільшення витрат на охорону здоров'я та догляд за хворими, але й розхитує фундамент пенсійного страхування за віком відповідно до традиційного *договору поколінь*. Це означає, що покоління, яке працює, забезпечує, в основному, своїми внесками до пенсійного фонду заслужений відпочинок старшого покоління. Але сьогодні цей "спосіб переміщення засобів" поступово втрачає під собою демографічну основу, тому що все менше працюючих повинні фінансувати зростаюче число пенсіонерів. Ще в 1950 році співвідношення людей віком понад 60 років та осіб працездатного віку складало 1:4, сьогодні воно складає менше ніж 1:3. А через 20 років воно складатиме, напевно, лише 1:2 [4: 745].

За такої тенденції навантаження на працююче покоління з часом переступить межу можливого, тоді розмір очікуваної пенсії не зможе більше гарантувати ніякого соціального захисту.

Ця проблематика загострюється ще й тим, що освітній період, який має підготувати людину до професійного життя, значно подовжився, в той час як саме професійне життя в більшості випадків закінчується раніше. Так, на момент введення пенсійного страхування приблизно 100 років тому майже 70% людей у віці понад 60 років продовжували працювати, в той час як сьогодні їх лише 13%. За таких умов експерти та політики досягати єдності в тому, що пенсійне страхування слід реформувати. Поряд із страхуванням по старості на основі договору поколінь у майбутньому все вагомішою стає друга додаткова опора, а саме завчасна турбота про себе у формі заощаджень, нерухомості або довгострокових особових вкладів у фінансовий ринок. Зараз ведеться політична боротьба навколо відповідних моделей державної підтримки самозабезпечення старості шляхом звільнення від податків тощо.

Для аналізу структури соціальної нерівності пропонуються різні підходи: з одного боку, "класична" модель класів та прошарків, яка базується на вченні Маркса, з іншого боку, дві новітні моделі соціальних станів та середовищ. У них висвітлюються різноманітні грані та проблеми соціальної структури. Уже з 50-х років минулого століття марксистський підхід, за яким економічні критерії як власність на засоби виробництва були визначальними, принципово відхилився, натомість були розроблені *концепції про "злиття класового суспільства" або про "нівельоване суспільство середнього класу"* [5]. Дійсно, часто суспільні контури розпливаються, але врешті-решт у німецькій соціальній структурі чітко викристалізуються деякі прошарки.

1. Самостійні, буржуазний середній клас, селяни

Офіційна статистика визначає самостійних як "осіб, які як власники або орендарі (включаючи самостійних ремісників) керують підприємством чи виробництвом промислового або сільськогосподарського типу, беруть на себе організаційну та економічну відповідальність, а також усіх представників вільних професій надомних промислів" [6: 21]. Спільним для всіх самостійних є, таким чином, елемент ситуації їх діяльності: вони працюють не в залежних умовах, а розпоряджаються власними засобами виробництва та виготовляють продукцію чи надають послуги за власними розрахунками. При цьому вони використовують лише свою власну робочу силу

(одноосібне підприємство), як роботодавці вони можуть надавати робочі місця з виплатою заробітної платні. До цієї досить гетерогенної групи належать як найдрібніші селяни, так і великі землевласники, як орендарі автозаправної станції, так і власники великого підприємства, невдалий митець, лікар, адвокат чи податковий консультант із добре налагодженою практикою.

В економіці та політиці самостійних – за винятком власників великих підприємств – називають *"середнім класом"*, який є цільовою групою заходів стимулювання, так званої *"політики середнього класу"*. Соціолог тут дещо точніший, він відрізняє *"старий середній клас"* (підприємців, ремісників, торговців та селян) від *"нового середнього класу"* службовців та чиновників. Поняття *"старий середній клас"* використовується тут дещо розмито як синонім для *"самостійних"* [7: 82-85].

Маркс та Енгельс прогнозували, як відомо, крах *"середнього класу"*, малі підприємці, за їх передбаченням, мали розоритися в конкуренції з великими підприємствами. На практиці цей прогноз справдився лише для 60% самостійних у капіталістичній Німеччині, проте 40% удалося пережити це сумне пророцтво. Пов'язаний з цим процес скорочення числа самостійних відбувався двома етапами: за першим під час індустріалізації перед Першою світовою війною настав другий у 50-60 роках. Але з 90 років минулого століття частка самостійних знову помітно зростає, зараз вона складає 10,3%. (У ЄС вона ще вища й складає 14,5%, а в південних країнах – членах ЄС – більша вдвічі). Спостерігається суттєва відмінність від попередніх десятиліть, а саме різке зменшення членів сім'ї, які допомагали б справі. Якщо в 1950 р. їх число було приблизно таким, як і число самостійних, то сьогодні ця цифра сягає лише 10% [8: 51]. Одночасно відбулися політичні структурні зміни: в той час, коли число й частка самостійних фермерів різко зменшилася, підприємці у сфері послуг відзначають суттєвий підйом, частка їх складає 70% від усіх самостійних. Звичайно, маленькі приватні крамнички значною мірою витісняються супермаркетами, зате багато нових представників сфери послуг змогли відкрити свою справу в галузі кредитування, страхування, нерухомості, освіти, культури, спорту та розваг, що відповідає загальній англо-американській та західноєвропейській тенденції.

Самостійність окуповується фінансово. За винятком сільського господарства, у представників цього прошарку найбільші прибутки: у 1998 році вони складали з розрахунку на сім'ю 4.459 €. Лише з 1995 до 2003 року прибутки середнього прошарку зросли з урахуванням цін на подальші 15% [9: 19].

Водночас за відносно високим середнім показником прибутків сховані досить різкі розбіжності. Добра третина самостійних належить до заможних та багатих, у той час як 14% живуть в умовах відносної бідності, тобто в їх розпорядженні перебуває відповідно до критеріїв ЄС менше 50 % середнього доходу населення. До цієї частини належать не лише дрібні фермери чи дрібні виробничники, які опинилися в скруті, але й невелика група людей вільних професій з вищою освітою, які не змогли укріпитися на переповненому ринку праці.

Нестабільне матеріальне становище викликає високу плинність серед самостійних, щороку близько 10% знають *"персональні зміни"*. Частка тих, хто успадковує справу батьків, складає максимально 1/4 всіх самостійних, а це означає, що переважна більшість розпочинає свою власну справу без опори на сімейний спадок.

Для цього прошарку характерна готовність до трудових затрат. Якщо в середньому для працівника нормою є 36 робочих годин на тиждень, то в приватному бізнесі трудові затрати сягають 49 годин на тиждень. Під час хвороби або при нещасному випадку 60% самостійних продовжують працювати; на противагу цьому працюючі та учні профшкіл виявляють таке бажання у кожному четвертому випадку. Через здатність самостійних пристосовуватися та готовність ризикувати їх називають також *"експериментальним класом"*.

Аналогічні розшарування матеріального плану спостерігаються також серед селян. З одного боку, вони володіють значними матеріальними цінностями, як правило, є власниками будинків, у яких проживають, банківських рахунків у розмірах вище середнього, страхових полісів або договорів на пільгове будівництво, що складає певну частину забезпечення їх похилого віку. Тим не менше, фінансове становище селян часто досить хитке, їх прибутки зумовлені ринком і відзначаються помітною нестабільністю. Тягар цін, зумовлений надвиробництвом аграрного сектора країн ЄС, – надто високий. Оскільки фермери утримують відносно великі сім'ї, то чистий прибуток на члена сім'ї становить близько 75% середнього показника в країні – і це незважаючи на те, що у них значно довший робочий день, ніж у представників інших професій.

Проблемою є також великі розбіжності у прибутках економічно сильних та слабких господарств. Найбільш процвітаюча чверть селянських ферм досягає річних прибутків близько 70 000 €, що дорівнює 47 000€ на кожного працюючого члена сім'ї.

З іншого боку, прибутки економічно найслабшої чверті господарств складають лише 8 300 €, в той час як майже 5% селян залишаються майже без прибутку. Між іншим, усе більше селян прагнуть покращити своє матеріальне становище шляхом прямого збуту (наприклад, через фермерські крамниці) та наданням послуг (*"відпустка на фермі"*, школа верхової їзди та інші пропозиції щодо реалізації дозвілля).

2. Прошарки у сфері послуг

Уже понад 50 років існує *гіпотеза про три сектори соціально-економічного розвитку*. Її основним положенням є розподіл виробництва на три сектори, а також твердження, що акцент економічної діяльності в усіх суспільствах зміщується з первинного на вторинний, а далі на третинний сектор. З аграрного суспільства виникає, таким чином, спочатку індустріальне, а зрештою, суспільство послуг (також *"постіндустріальне суспільство"*). Таке зміщення акценту пов'язане з важливими змінами в соціальній структурі, а також в умовах праці та життя працюючих. До найчисельнішої групи суспільства належать службовці, зайняті в торгівельній, технічній, а також в офісній та адміністративній сферах. Після того, як добрих 100 років тому ця група вперше з'явилася на *"сцені суспільства"*, її частка за числом зайнятих стрімко зросла від 16% у 1950 році до більше ніж утричі в

2000 році. Вона перекинула, таким чином, робітничий клас, частка якого скоротилася до 30% [2: 21]. Сьогодні понад 3/4 всіх службовців зайняті в третинному секторі.

Усе ще ведуться дискусії про те, до якої частини соціальної структури слід віднести службовців залежно від їх різновидів та багатоплановості. Чи утворюють вони власний "середній клас", чи залишаються вони все ж таки лише "непродуктивними, комерційними найманими робітниками", відомими в лівому середовищі як "білі комірці", тобто особливою частиною робітничого класу, залежного від заробітної плати?

Тенденції щодо диференціації та поляризації, що виникли в останні десятиліття, вимагають більш детального розгляду цієї гетерогенної групи [2]. Якщо ми узагальнимо службовців із простими видами діяльності та невелику кількість чиновників, які надають прості послуги, до них належать сьогодні 9% населення. Офіціанти, листоноші, продавці, бензозаправники, вахтери, водії або оператори комп'ютерів хоч і виконують переважно "не мануальні послуги" для клієнта чи організації, все ж у плані їх умов праці та життя вони дуже наближені до робітничого класу, а їх соціальний статус поступається навіть престижним робітничим професіям. З "робітників та службовців" виникло юридично майже відповідне їм "найманий робітник". Звичайно, старі марновірства та класові забобони продовжують діяти й сьогодні. Бо хоча чистий прибуток на одного працюючого у сфері простих послуг сьогодні частіше менший за прибуток кваліфікованого робітника, службовці ставлять себе над "пролетарями", що відбивається також, наприклад, у відповідних шлюбних стосунках цієї групи. Отже, тут не лише розмір зарплатні вирішує, "хто з ким" і що може сказати на це рідня.

Таблиця 1.

Скільки заробляють робітники й службовці в Німеччині

Професія	Тривалість робочого тижня (год.)	Оплата (заг. сума, €)
Помічниця лікаря	38,5	1.113 – 1.652
Пекар	40,0	1.190 – 1.345
Водій	39,0	2.000 – 2.300
Товарознавець	39,0	1.804 - 1.982
Лаборант хім. лабораторії	40,0	1.742 – 1.820
Торговець у роздріб	37,5	1.507 – 1.915
Електромонтер	37,0	1.500 – 1.642
М'ясник	39,0	1.589 – 1.889
Товарознавець промтоварів	38,0	1.717 – 2.154
Бляхар	37,0	1.604 – 2.004
Кухар	40,0	1.340 – 1.568
Медсестра	38,5	1.843 – 2.312
Завскладом	38,0	1.153 – 1.498
Менеджер туризму	38,5	1.557 – 2.324
Слюсар	38,0	1.700 – 1.820
Секретарка	40,0	1.351 – 2.083
Продавець без освіти	40,0	873 – 1.043
Вахтер	40,0	1.208 – 1.624
Провідник поїзда	38,0	1.635 – 1.683

Таблиця 2.

Скільки отримують учні профосвіти (місячні виплати в €)

Професія	1-й рік	3-й рік
Товарозн. роздрібної торгівлі	541	698
Автомеханік	349	439
Товарозн. побутових товарів	659	744
Перукар	225	340

Помічниця лікаря	392	498
Помічниця дантиста	490	590
Кухар	470	640
Маляр/лакувальник	428	604
Банківський працівник	706	818
Продавець	541	609 (лише 2 роки)
Готельний працівник	470	640
Столяр	279	429
Помічник юриста	515	640
Садівник	400	544
Пекар	325	381

Джерело: Berliner Zeitung, 14.9.04

Приблизно 2/3 службовців та майже всіх чиновників можна віднести до *середнього та вищого прошарку сфери послуг* [10]. Чиновництво як соціальний стан має в Німеччині давню історичну традицію, його історичні корені сягають середньовіччя. Воно виявилось надзвичайно життєздатним і пережило всі хиткі політичні системи (лише при державному соціалізмі в НДР професійне чиновництво було офіційно скасовано, проте його місце зайняла так звана номенклатура). Сучасні критики часто називають чиновників "чужорідними елементами в сучасній демократії", а їхні захисники виправдовують їх "особливий статус у суспільстві рівності" їх особливими завданнями та функціями, які вони виконують [11: 34]. Привертає увагу, по-перше, їх кількісний приріст: буквально до 90-х років військово-державних слуг як в ЄС, так і в Німеччині збільшувалось. Їх кількість 2 млн. становить 7% від усіх працюючих. Подібними темпами зростала також частка службовців у громадській сфері, сягнувши майже 17%, причому до них у Німеччині традиційно відносять такі підрозділи, як залізниця, пошта, освіта, охорона здоров'я тощо. Звичайно, в майбутньому вже з економічних причин усе більше чиновницьких посад буде скорочуватися. Чиновники мають концентрувати свою діяльність у центральній сфері державної влади та контролю (поліція, фінансові служби, митниця), а також у сферах політичної влади (виборні та адміністративні посади на різних рівнях).

3. Еліта

У соціології немає єдності щодо того, як слід відмежовувати й називати верхівку *ієрархії суспільства*. Такі поняття, як "політичний клас", "пануючий клас", "верхній прошарок" або "багаті" й "видатні", підкреслюють лише різні грані найвищих соціальних рангів і вказують на відмінності з критичної дистанції до цих груп. Найчастіше верхівку суспільства називають "елітою". За сухою та абстрактною формулою до цієї групи належать "всі члени соціальної системи, які в процесі селекції виявили переваги над іншими членами" [12: 341], чи це еліта успіху, еліта освіти чи еліта цінностей – це обмеження залежить від конкретного соціального сектора. Але в центрі уваги перебуває владна еліта. Вона включає тих осіб, які мають найбільший вплив на важливі рішення та найбільші шанси "скеровувати поведінку інших людей" [13: 9].

Соціальне походження представників еліти ледве змінилося за два останні десятиліття. І хоча вже немає жорстких суспільних бар'єрів як ще десятиліття тому, все ж певний "фактор материнського молока" не слід залишати поза увагою. Це стосується особливо соціального відбору щодо бізнесового топ-менеджменту. Так, невелике ексклюзивне коло керівників 100 найбільших німецьких підприємств на 87% набирається саме з цього верхнього прошарку (звичайно, навіть це чітко відрізняється від директивної практики з кадрових питань, як вона здійснювалася комуністичними партіями в колишньому східному блоці).

Важлива причина того, що лише невелика частка дітей з нижчих прошарків може проникнути у вирішальні центри суспільства, зумовлена тим, що шлях до елітарних кіл, як правило, пролягає через гімназію й університет. Без закінченої вищої освіти ще три десятиліття тому піднімалися туди 40 %, сьогодні лише 20% [14]. (Правда, виняток становить бунтарське покоління 68-го, кращі представники якого після довгого маршу через різні інституції займають сьогодні частково керівні позиції в СПН чи в партії зелених. Так, нинішній міністр закордонних справ Йошка Фішер не здобув у свій час атестат зрілості, він належав раніше до так званої "групи зачистки", яка тренувалася для фізичного протистояння поліції під час захисту демонстрацій. Також нинішній міністр внутрішніх справ Шілі та міністр із питань охорони навколишнього середовища Тріттин належали свого часу до бунтарської молоді).

На відміну від Франції, Англії чи США, німецька система освіти не пропонує *особливих освітніх закладів* для майбутніх членів владної еліти, як це роблять Оксфорд, Кембридж чи Гарвард, де поряд із необхідними оцінками для зарахування "природний відбір" забезпечується високою платнею за навчання. У Німеччині цей приклад стає реальним, коли йдеться про керівні кадри у сфері економіки, хоча з певним запізненням. Так, у 2001 році заснували European School of Management and Technology, в яку вклали кошти 25 найміцніших підприємств у сумі 80 млн. € основного капіталу. Професійно досвідчені керівні кадри в галузі економіки повинні

саме тут, у приміщенні Держради НДР, проходити вишкіл до рівня топ-менеджерів ФРН. Вважається, що кращі шанси на здобуття кар'єри мають представники вищих прошарків, але інакше, ніж у минулому Радянському Союзі, в Африці чи арабських країнах – не стільки завдяки зв'язкам (вітаміну "В", тобто "блату"), а переважно завдяки "класово-специфічному габітусу" вищого прошарку, певним властивостям та здібностям особистості, як-от: прийнятні форми спілкування, відповідний зовнішній вигляд, широка загальна освіченість, оптимістична життєва орієнтація, незалежна позиція та харизма.

Піднятися жінкам до елітних владних прошарків значно важче, як, скажімо, і представникам нижчих прошарків, хоч і з інших причин. І все-таки їх частка за останні десятиріччя зросла. Так, з 1981 по 1995 роки – з 3,4% до 12,5%. У нинішньому кабінеті федерального уряду присутні три жінки-міністри (охорона здоров'я, освіта, захист сільського господарства та прав споживачів).

Після краху НДР відбулась *принципова зміна структури еліти* в східній Німеччині, що пов'язано з радикальною зміною керівних кадрів. Тоді соціалістична еліта за невеликим винятком утратила свої посади, а разом із цим і свою впливовість. Лише церковні верхи, які не скомпрометували себе політично, пережили об'єднання майже без втрат, а дехто з них отримав високі світські посади. Критично настроєні до соціалізму священники зайняли місця депутатів у парламенті і навіть вище: нинішній міністр транспорту й розбудови на Сході Манфред Штольпе обіймав раніше високу посаду в євангельській церкві. У цілому вважається, що елітні прошарки в Східній Німеччині зазнали більше радикальних змін, ніж західнонімецькі після краху нацистського режиму. Починаючи з 1990 року, це відбувалося систематично, соціально суворо, часто навіть межувало з жорстокістю.

Важливою характерною ознакою сьогоденної еліти на території колишньої НДР є змішування її з західними німцями, що дозволяє говорити про часткове західне перекриття Східної Німеччини. Поряд із переміщенням капіталу відбувалося також переміщення еліти із Заходу на Схід, що мало місце, перш за все, у збройних силах, управлінських структурах та юстиції, в університетах та великих фірмах, отже, там, де східні німці наврод чи володіли специфічною діловою компетенцією або були заплямовані співпрацею зі ШТАЗІ, вважалися політично неблагонадійними, тому що обіймали в той час керівні посади в СЄПН. П'ять років тому приблизно 40% вищих посадових місць були зайняті "імпортованими із Заходу" [15].

Завдяки цьому небувалому в історії переміщенню еліти нові землі, з одного боку, виграли за рахунок ділової компетентності та досвідченості західних німців, з іншого боку, безперечно, стимулювалась ефективна модернізація східнонімецької соціальної структури. Але водночас виникли конфлікти між "східняками" та "західняками", стали поширюватися почуття "відчуження" або навіть "колонізації" колишньої НДР, як висловився одного разу популярний сатирик: "У кріслах східнонімецьких босів сидять західні дупи".

У країнах східного блоку поняття еліти вважалося буржуазним, отже, непридатним для характеристики соціалістичних стосунків. Замість нього тут уживали *поняття "інтелігенція"*. Статистика відносила сюди всіх випускників вищих та середніх закладів. Слід усе ж таки відзначити, що, наприклад, медсестри отримують освіту в середньому спеціальному закладі, виконуючи зовсім не типову для інтелігенції роботу [16]. Тут взагалі існували казуси політичного характеру: наприклад, партійні функціонери, як і армійські та поліцейські кадри, служби безпеки приписувалися до робітничого класу, утворювали нібито його найпереводішу частину. Для Сходу й Заходу характерний різний підхід до оплати випускників вищих навчальних закладів, як це ілюструє наступна таблиця на прикладі Федеративної Республіки:

Таблиця 3.

Річні оклади випускників 2002 (у €)

Галузь	Високий кадровий потенціал (після захисту)	Високий кадровий потенціал	Інші випускники
Торгівля	49.250	45.290	37.570
Консалтинг/послуги	48.500	46.640	37.600
Електроніка/інформатика	47.330	45.670	37.240
Фінансові послуги/ банки / страхування	47.170	45.850	42.400
Товари повсякденного попиту	46.110	41.130	37.330
Виробничий промисел	46.110	41.840	38.860

Джерело: Berliner Zeitung, 14.3.2003

Звичайно, оклади узгоджуються особисто з відповідним керівником із кадрових питань конкретних фірм. Але особливо талановиті молоді кадри можуть при зарахуванні на роботу домагатися більш високих окладів, ніж випускники ВНЗ із посередніми оцінками. Як би там не було, у Західній Європі кращий диплом відповідно оцінюється у фінансовому відношенні. У зв'язку з цим людям із Західної Європи, які відвідують країни колишнього Радянського Союзу, незрозуміло й обурливо, як мізерно оплачується тут праця лікарів, учителів чи також науковців. Як наслідок цього – вони змушені безсоромно брати хабарі, що не лише несумісне з будь-яким почуттям гідності, а й відкриває простір корупції й врешті-решт призводить до соціальних деформацій, а також до економічних збитків [9: 19].

4. Прошарки, що проживають на межі бідності

Для груп населення, які з різних причин частково виключені з "нормального" суспільного життя, знайшло поширення розмите визначення – прошарки, що проживають на межі бідності. Часто застосовується також поняття "нижчий прошарок суспільства". У такому разі до них мали б належати приблизно 30% населення з найнижчими прибутками. Необхідно детальніше зупинитися на тих, чий соціальний стан характеризується екстремальним соціоекономічним недозабезпеченням, тобто на бідних, безпритульних, довгострокових безробітних, а також на іноземцях та мігрантах останньої хвилі.

Як правило, суттєві матеріальні нестатки пов'язані з тенденціями до соціальної ізоляції. У цьому сенсі прошарки на межі бідності "маргіналізуються", вони складають проблемні групи соціальної політики й недостатньо інтегровані в суспільство. Як парадоксально це не звучить, бідність є реальністю в Німеччині, хоча вона відрізняється від бідності в країнах третього світу чи в країнах колишнього Радянського Союзу. Бідність у Федеративній Республіці не є абсолютною, вона відносна, вона не є проблемою просто виживання, а питанням гідного буття людини. Внаслідок цього межа бідності визначається не фізичним, а соціокультурним мінімумом існування, перетворюючись на психічний феномен. Існують різні способи виміру бідності, які дають, відповідно, різні результати. Політично фіксованою межею бідності можна вважати встановлений законом прожитковий мінімум, тобто державну соціальну допомогу. Вона сягає трохи вище 40% середнього доходу сімей з аналогічною кількістю осіб. Це вважається "суворою бідністю", хоча статистики ЄС визначають цю "poverty line" вже при 50% (а останнім часом навіть при 60%), що має враховувати статистика.

Звичайно, отримуючи 345 € та субсидії на квартплату й опалення у вигляді соціальної допомоги, ніхто не вважав би себе бідним у Східній Європі. Проте, якщо не враховувати значні розбіжності в цінах на товари та послуги, культуру та нерухомість, можна дійти хибних висновків.

Як би там не було, тенденції розвитку в Німеччині суперечливі, складається оманливе враження: хоча кількість одержувачів соціальної допомоги за останні 30 років зросла більше ніж у чотири рази й становить нині понад 3% населення, кількість бідних із низькими прибутками (нижче межі в 50 %) зменшилася за період з 1995 по 2001 рр. з 15 % до 11 % [17: 221]. Особливих успіхів у боротьбі проти бідності досягли Фінляндія, Данія та Нідерланди, а Португалія та Греція знаходяться у нижній частині порівняльної таблиці.

До *груп ризику* належать прошарки населення з особливо високою часткою бідних. У їх структурі відбулися соціальні зміни, сьогодні це вже не лише жінки та люди похилого віку. До груп ризику належать *самотні матері*, які самостійно виховують своїх дітей, *багатодітні сім'ї*, безробітні, а також *мігранти*, які досить часто перебувають у стані затяжного безробіття.

Через збільшення кількості розлучень та народжуваність позашлюбних дітей зросла кількість матерів, які самостійно виховують дітей, кожна третя з них вимушена жити нижче 50 % межі [9: 19]. Це стосується також сімей, які мають троє та більше дітей.

Безробітні – це група ризику, обсяг якої помітно збільшився, починаючи з 80-х років. При цьому регіональні розбіжності досить промовисті: на Заході це 8,4%, на Сході – 18,3% [18: 23]. Усе ж при всьому співчутті до знедолених не існує, як показує практика, жодної причини для фаталізму. А прислів'я "Раз збіднів, залишаєшся бідним назавжди" не має ніякої підстави в суспільстві розвиненої демократії. Як свідчать соціологічні дослідження, майже кожен другий представник нижчих прошарків може зробити кар'єру [19: 62-64]. Це, звичайно, не стосується тих, хто картає час із пляшкою пива в руці в скверах та парках великих міст – хто бував у Німеччині, спостерігав таку картину.

З іншого боку, слід констатувати, що фінансова допомога безробітним усе частіше є недостатньою, аби забезпечити соціально-культурний мінімум. Ця тенденція різко зросла з січня 2004 року. Справа в тому, що раніше за перший рік безробіття виплачувалось 60%, наступного року ще 50% від попередньої зарплатні, що становило для безробітного інженера все ще 1000 € або й більше. Але 5 січня 2005 року набирає чинності нове врегулювання, згідно з яким допомога по безробіттю зливається із соціальною допомогою і складатиме разом 345 € на Заході (а також у всьому Берліні) та 331 € на Сході, включаючи квартплату та субсидії на опалення. Безробітний, крім того, має "спожити" всі свої заощадження та майно, з яких виключаються лише 200 € на банківському рахунку із розрахунку на рік життя, тобто, наприклад, у 50-річного безробітного можуть залишитися на рахунку 10000 €, автомобіль вартістю до 5000 € та дачна ділянка до 500 м². Доходи чоловіка/дружини зараховуються в загальну суму, тобто, коли він/вона заробляє 1000 €, допомога по безробіттю взагалі не виплачується. Щодо квартир, то верхньою допустимою межею вважається 50 м² для однієї особи та 60 м² для двох. Для десятків тисяч громадян це означає втрату будь якої допомоги, а для більшості людей, які вже тривалий час не мають роботи, – значне її скорочення. Саме цим спричинені демонстрації протесту, які відбуваються вже протягом кількох місяців щопонеділка переважно в східнонімецьких містах, хоча вони навряд чи призведуть до суттєвих змін. Для безробіття серед іноземців, яке набуває широкого розмаху, характерні такі цифри: 22% іноземних працівників та їх сімей живуть нижче 50%-ї межі, високою є також їх частка серед одержувачів соціальної допомоги [20].

Ріст етнічних меншин не є особливою ознакою німецької соціальної структури, в усьому Євросоюзі кількість мігрантів помітно зросла за останні десятиліття. Розвиток мультиетнічності – це очевидний аспект соціальної модернізації й одночасно наслідок спаду добробуту до рівня Східної Європи та третього світу. Найбільша частка іноземців спостерігається в обох маленьких державах: у Люксембурзі (35%) та Швейцарії (19%); Німеччина, Бельгія та Австрія з 9% знаходяться вище середнього показника.

Національну специфіку міграції у Федеративну Республіку визначали, з одного боку, цілеспрямоване вербування робочої сили з Туреччини в 60-і роки та, з іншого боку, "репатріація" східноєвропейських *переселенців*

останньої хвилі, які разом із своїми, найчастіше слов'янськими членами сімей, складають у цілому 4 млн. Сьогодні в Німеччині проживають біля 2 млн. турків, 900000 вихідців із колишньої Югославії, 619000 італійців, за якими йдуть 365000 греків, 301000 поляків, а також 40000 росіян та 30000 українців [21: 135].

Приблизно 1,1 млн., тобто 15% іноземців, – біженці, 490000 із них офіційно визнаних із дозволом працевлаштування та іншими соціальними правами. Іншу велику соціальну групу становлять близько 140000 єврейських емігрантів із колишнього Радянського Союзу, а також 60000 так званого "контингенту біженців", які прийняті в рамках міжнародних гуманітарних акцій допомоги. До останніх належать, наприклад, 35000 в'єтнамських "Boat People" ("людей з човнів"), які втекли від комуністів у 1979 році морським шляхом. Десь 200000 емігрантів, чий статус ще остаточно не визначено, підлягають суворим регламентаціям, їм пропонується місце проживання, яке вони не мають права залишати, їм надається підтримка нижче рівня соціальної допомоги. Іноземців, які в'їхали без дозволу або з фальшивими документами, вважають "нелегалами". Їх кількість точно не визначена, але, напевно, складає близько 500000 [22: 113].

За останні три роки, наслідуючи приклад із "Greencard" ("Зелений пропуск"), запроваджений США, Німеччина почала вербувати закордонних комп'ютерних фахівців, пропонуючи їм фінансові вигоди. Проте не це є причиною того, що домінуючий у 60-і – 70-і роки тип "некваліфікованого гастарбайтера" вже не відповідає дійсності. 20% іноземних працівників займають посади середніх або вищих серед службовців, серед іноземців склався середній клас. Усе частіше вони виходять із так званої "економіки ніш", тобто з продовольчих магазинів, закусок, ремонтних майстерень тощо. Починаючи з 1970 р., частка самостійних серед мігрантів виросла з 1,5% до 8,8%, що становить майже стільки ж, як і серед німців [23: 184].

Якщо розглядати умови життя в Німеччині з точки зору окремих регіонів, то тут, по-перше, існують відмінності між півднем та північчю, які склались історично. За винятком ганзейських міст Гамбурга та Бремена, вони утворюють самостійні федеральні землі – землі, що межують з Північним та Балтійським морями (Шлезвіг-Гольштейн на заході та Мекленбург-Верхня Померанія на сході), за своїм середнім валовим продуктом й відповідно за середнім доходом на сім'ю поступається таким багатим південним землям, як Баварія, Рейнланд-Пфальц та Гессен. До того ж, як було показано вище стосовно елітної структури, і в цій сфері розбіжності між Заходом і Сходом відчутні. Хоча нові землі й досягли після об'єднання разючого підйому рівня життя, якщо брати за одиницю виміру автомобіль, комп'ютер, мобільний телефон, а також дорогі закордонні подорожі. Але середній валовий продукт, вироблений у Східній Німеччині, становить лише 67% порівняно із Заходом, а відповідний спад добробуту зумовлює, як і раніше, переміщення кваліфікованої робочої сили на Захід. У той час, коли там чистий прибуток на сім'ю складає в середньому 2788 €, у колишній НДР він ледь сягає 2047 € [17: 201]. Тому до 2019 року для розбудови Сходу необхідні будуть мільярдні інвестиційні вливання. Але вони виявляться лише тоді ефективними, коли використовуватимуться за прямим призначенням та супроводжуватимуться загальносуспільними структурними змінами, яким після нинішньої реформи ринку праці сприятимуть реформи в охороні здоров'я, освіті та пенсійному забезпеченні.

Незважаючи на всі проблеми регіональних та специфічно станових умов життя в об'єднаній Німеччині, ми не допустимо американського способу життя. У нашій країні немає кварталів для бідних чи гетто для національних меншин – їх не буде також при проведенні згаданих структурних змін. Вирішальне значення тут має інший аспект: ми живемо у світі, який через наростаючу глобалізацію стає все тіснішим; у ньому більш вагомою стає міжнародна економічна конкуренція, яка навіть у країнах із традиційно високим рівнем добробуту призводить до певних соціальних обмежень. Це викликає, звичайно, відповідні зміни в соціальній структурі цих країн. І навпаки, зміцнілий та підтримуваний середній клас може впливати як стабілізуючий фактор на економічні процеси адаптації, які постають перед нами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Lüdtkе, H. "Struktur", Opladen 1973, S. 662.
2. Geißler, R. Die Sozialstruktur Deutschlands, Wiesbaden 2002, S. 21.
3. StJb der Bundesrepublik Deutschland, Wiesbaden 2003, S. 86.
4. Zur langfristigen Bevölkerungsentwicklung in Deutschland. In: DIW-Wochenbericht 42/1999, S.745ff.
5. Geiger, T. Die Klassengesellschaft im Schmelztiegel, Köln/Hagen 1949.
6. StJb der BRD 2001, S.21.
7. Hradil, S. Soziale Ungleichheit in Deutschland, Opladen, 1999, S. 82 ff.
8. StJb des Auslands 2001, S. 51.
9. Capital. Das Wirtschaftsmagazin, Köln, Heft 20/2004, S. 18 f.
10. Isensee, J. Beamtentum – Sonderstatus in der Gleichheitsgesellschaft, Heft 18/ 1988.
11. Endrueit, G. Elitebegriffe in den Sozialwissenschaften. In: Zeitschrift für Politik, 28/1979, S. 34.
12. Geiger, T. Vorstudien zu einer Soziologie des Rechts, Berlin 1994, S. 341.
13. Wildenmann, R. Unsere oberen Dreitausend. In: Die Zeit Nr. 10+11/ 1982, S. 9.
14. Berliner Zeitung, 1.10.04.
15. Berliner Zeitung, 21.10.04.
16. Lötsch, M. Zur Entwicklung der Intelligenz in der sozialistischen Gesellschaft, Berlin (Ost), S. 89-119.
17. StJb des Auslands 2002, Wiesbaden, S. 221
18. Focus. Das Nachrichtenmagazin, München, Heft 22/2004, S. 23.
19. UKZ 2001, S. 196 f., Familienbericht 2000, S. 62 ff.
20. Goebel, J.R., Habich P. Einkommen und Armut, Bonn 2002, Tab 5-1.

21. Kleines Lexikon der ethnischen Minderheiten in Deutschland, München 1997, S. 135 ff.
22. Bade, K.: Ausländer, Aussiedler, Asyl. Eine Bestandsaufnahme, Köln 1994, S. 113.
23. Heiderich, R., Rohr, G. Ausländerfragen kontrovers, München 2000, S. 184.

Уве Кленнер. Социальная структура и условия жизни в объединенной Германии.

Германия рассматривается автором как постиндустриальное общество, анализируются ее основные демографические тенденции и такие специфические социальные слои, как: а) частные предприниматели, средний класс и фермеры, б) служащие сферы услуг, в) элитные слои и группы населения на грани бедности. Давая детальную характеристику финансового положения различных социальных слоев, автор определяет общие признаки всей Западной Европы и основные ее отличия от постсоветского пространства. Особенно отмечается материальная стимуляция интеллигенции как решающего фактора высокого уровня социально-экономического развития Германии.

Uve Klenner. Reunified Germany's Social Structure and Material Living Conditions

Regarding Germany as a postindustrial society the author analyzes its main demographic developments and such specific social strata as a) the self-employed, middle classes and peasants, b) service provider, c) the elites and d) the fringe population (lower classes). By so doing he determines both their characteristic features typical for all Western Europe and national peculiarities as well as some main differences to the former Soviet Union. By giving detailed information about the social strata's financial situation the author assesses the material stimulation of the intelligentsia (especially the high potentials) as a decisive factor for Germany's general high socio-economic level of development.